

İSLAM HUKUKUNDA CEVAZ VE MUBAH KAVRAMLARI

PERMISSION AND PERMISSIBLE IN ISLAMIC LAW

Murat POLAT¹

ÖZET: “İslam Hukukunda Cevaz ve Mubah Kavramları” adıyla hazırladığımız çalışmamızda bu konuda yazılan Fıkıh Usulü eserlerini araştırmayı gaye edindik. İslam âlimlerince, Allah Teâlâ'nın (Şari'in) kesin çizgilerle belirlemiş olduğu haram ve helalin dışında kalan konularda cevaz ve mubah kavramlarının sıklıkla kullanılmış olması, bu kavramların yelpazesinin genişlemesine neden olmuştur. Çünkü bu iki kavram, helal ve haram gibi kesin bir hükmü ifade etmekten ziyade, dinen kesinlik taşımayan bir yorum niteliğindedir. Bu sebeptendir ki, mezhep imamlarının da dâhil olduğu İlk Devir İslam Hukukçuları, karşılaştıkları her ihtilaflı meseleye “Lâ be'se” (sakıncası yok) gibi daha esnek tabirler kullanmayı tercih etmişlerdir. Fıkıh Usulünde mubah kavramı, başlangıçtan itibaren Şâri' tarafından konulmuş şer'i bir hükümdür. Hâlbuki caiz kavramı, sonradan dini bir terim olarak İlk Devir İslam âlimlerince geliştirilmiş ve meselenin uhrevî-dini yönünü yansıtır olmuştur. Zira sıhhat şartları taşıyan herhangi bir fiil dünyevî açıdan geçerli olsa da uhrevî açıdan geçerli olmayabilir. İşte bu çalışmamızda cevaz ve mubah kavramlarının önemini dikkate alarak niçin sıklıkla kullanıldığını ve hangi durumlarda aynı, hangi durumlarda farklı anlamlara geldiğini mukayeseli olarak araştırmaya çalıştık.

Anahtar sözcükler: İslam Hukuku, Cevaz, Mubah

ABSTRACT: In this study called “Permission and Permissible in Islamic Law”, we aimed to research the works of the Islamic Law method that are composed on the subject. These concepts (permission and permissible) were often used by Muslim Scholars on the issues except for “Forbidden” and “Lawful” determined strictly by Allah, and that caused them to extend. For the two concepts have quality of an interpretation that is not certain religiously than express an absolute judgement like “Lawful” and “Forbidden”. Therefore the Islamic Jurists of the First Era including the scholars of the Islamic Law preferred more flexible expressions like “Not right” (No objection) for the each disputed issues they faced. In the Method of the Islamic Law the concept Permissible is a canonical judgement established from the beginning by The Lawmaker. Whereas the concept Permitted were developed as a religious term subsequently by the Muslim Scholars of the first Era, and it turned out to reflect the otherworldly-religious side of the question. Because though any action which is healthy are accepted in terms of this world, it can not be in terms of the other world. In the study, we tried to research comparatively why the concepts of permission and permissible often used and in which cases their meaning are the same, in which ones different.

Keywords: Islamic Law, Permission, Permissible

1. GİRİŞ

Şer'i hüküm; Yüce Allah'ın, mükelleflerin fiilleri ile ilgili iktiza (gerekli kılma), tahyîr (serbest bırakma) veya vad' (iki durum arasında sebep, şart, mâni' bağı kurma) tarzındaki hitabıdır.² İslam dininin, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak üzere getirdiği kuralların bütününe *şer'i hükümler* adı verilir. Şer'i hüküm denilince, ayet ve hadislerin doğrudan ifade ettiği hükümler anlaşılır.³ Mesela, “(Ey müminler) namazınızı kılın, zekâtınızı verin”⁴ hitabı, namazın ve zekâtın şer'i hükmünün farz olduğuna; “Zinaya yaklaşmayın”⁵ ayeti ise zinanın şer'i hükmünün haram olduğuna işaret etmektedir.

¹Öğr. Gör. Dr., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, muratpolat@erzincan.edu.tr.

² İbn Hacıb, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer, *Muhtasarü Münteha's-Suâli ve'l-Emeli fî İlmi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lübnan, 2006, s. 282-283.

³ Heyet (Karaman, Hayrettin ve Dğr.), *İlmihal I “ İman ve İbadetler”*, TDV. Yayınevi, Ankara, 2002, s. 160.

⁴ Bakara: 2/110.

⁵ İsrâ: 17/32.

İslam Hukukunda şer'î hükmün, Allah'ın iktiza, tahyîr ve vad' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı ve bu hitabın eseri şeklinde tanımlanmasının tabii sonucu olarak şer'î hüküm, başlangıçta teklifi ve vad'î hüküm olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶ Ancak bazı âlimler Şari'in, mükellefi muhayyer bırakan unsurlardan hareketle herhangi bir külfet içermeyen hükümleri müstakil olarak *tahyiri hüküm* adıyla yeni bir başlık altında incelemiş ve böylece şer'î hükmü; teklifi, tahyiri ve vad'î olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.⁷ Ancak bu taksim, kahir ulema arasında sistematik açıdan kabul görmemiş, genel olarak hükümler, teklifi ve vad'î hüküm adıyla ikiye ayrılmış ve usul literatüründe bu taksim yerleşmiştir.⁸

Şari'in, mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da onu muhayyer bırakması mükellef üzerinde birtakim külfetler oluşturur ki, bu külfetlere teklif; bunlarla ilgili hükümlere de teklifi hükümler adı verilmiştir.⁹ Namaz kılmak, zekât vermek ve hacca gitmek, yapılması istenilen hükme; yetim malının yenilmemesi ve zina fiilinin işlenmemesi ise yapılmaması istenilen hükme birer misaldir. Teklifi hükümlerin tamamı dini mükellefiyetin birer yönünü ifade ettiğinden, dini terminolojide *Ef'âl-i Mükellefin* adıyla anılır. Dolayısıyla mubah, mükellefe has bir hüküm oluşu sebebiyle teklifi hükümlerden sayılır.¹⁰

Teklifi hükümlerden addedilen cevaz ve mubah kavramlarının fıkıh usulündeki anlamıyla terimleşme süreci Dört Mezhep İmamları Dönemi ve onlardan sonraki devirlerde oluşmuştur. Mubah teriminin fıkıh literatüründeki temeli ilk olarak "*Can ve mal dokunulmazlığının kaldırılması*" anlamında İmam Muhammed (ö.189/805) tarafından atılmış,¹¹ bugünkü terim anlamında ise İmam Şafii (ö. 767/820) tarafından kullanılmıştır.¹² Aynı şekilde cevaz (caiz) kavramının da her ne kadar bazı hadislerde nadiren kullanılmış olsa da daha sonraki dönemlerde müçtehitlerin karşılaştıkları yeni fikhî meselelere daha ılımlı ve esnek fetva verirken yoğun olarak kullandıkları bir terim olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Bizim bu makalemizdeki amacımız hemen hemen aynı manaya gelen bu iki kavramın nasıl oluşup geliştiğini ve bir terim olarak nasıl bir içerik ve anlam kazandığını karşılaştırmalı olarak göstermektir. Çünkü İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve onun açıklaması, yorumu ve pratiği olan Sünnette direkt olmasa da dolaylı olarak söz konusu edilen bu iki kavramın, İslam ilimlerine ve kaynağını bizzat Allah'ın kitabında bulan disiplinlere kaynaklık ettiğini görmekte ve o günden bu güne İslam âlimlerinin, özellikle fıkıh ve bilhassa usulü fıkıhçıların bu iki kavramdan asla vazgeçemediklerine, mutlaka eserlerinde yer verdiklerine ve sıklıkla kullandıklarına şahit olmaktadır.

Araştırmamız genel olarak bir kaynak taraması ve tespit çalışması niteliği taşımaktadır. Usul-u fıkıhın klasik ve modern kaynaklarından hareketle konuya genel olarak açıklık getirmeye çalıştık. Araştırmamızda öncelikle usul geleneğinde cevaz ve mubah kavramları için yapılmış tanımlamalar, onlarla aynı anlama gelen bazı terimler, kullanıldıkları alanlar ve konuyla ilgili bazı meseleler ele alınmış, akabinde de cevaz ve mubah kavramının benzer ve farklı yönleri karşılaştırmalı olarak irdelenmeye çalışılmıştır.

⁶ Hallâf, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, İskenderiye 2002, s. 105. Ayrıca bkz. Dumlu, Emrullah, "Hukukî Serbest Alan: Mubah (Klasik Yaklaşım ve Şâtîbî Örneği)," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy: 22, Konya 2013, s. 157.

⁷ Âmidî, Seyfeddîn Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut-Dımaşk-Lübnan, t.y, I/95-96.

⁸ Üzüm, İlyas, "Hüküm", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/467.

⁹ Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1403/1983, s. 65; Sinanoğlu, Mustafa, "Teklif", *DİA*, İstanbul, 2011, XL/387; el-Beyânûnî, Muhammed Ebû'l-Feth, "Hüküm", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII/467.

¹⁰ İbn Teymiyye, Takiyyüddin, *el-Müsevvede fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, b.y. t.y., s. 36-37.

¹¹ Mesela bkz. Serahsî, Şemsu'l-Eimme, *Usûlü's-Serahsî I-II*, Dâru'l-Marife, Beyrut t.y, I/176, 247; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Mubah", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX/341.

¹² Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm I-VIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, II/267, IV/280. Ayrıca bkz. Dönmez, "Mubah", *DİA*, XXX/341.

2.CEVAZ KAVRAMI

2.1. Lügavi ve İstilahî Anlamı

Cevaz, bir şeye izin vermek, müsaade etmek, hoş görmek, uygun bulmak, mümkün ve münasip olmak gibi anlamlara gelir.¹³ Cevaz, sıhhat ve nefaz anlamına geldiği gibi, bir yere çıkışı için kullanılan yol anlamına da gelir. Sıhatten kasıt, yapılan fiilin iki yönden (helal-haram) de dine uygun olması; nefazdan kasıt ise akdin geçerli olmasıdır.¹⁴

Câiz ise, geçip gitmek, mümkün olmak, serbest ve geçerli olmak gibi anlamlara gelen cevaz kökünden türemiş bir isim olup, İslam hukukunda bir söz ve davranışın dini veya hukuki esaslara uygunluğunu, yapılmasının serbest ve geçerli olduğunu belirtmek için kullanılmıştır.¹⁵ Câiz, yapılıp yapılmaması bir olan, tavsiye edilen ve emredildiği gibi aynı zamanda yasaklanmayan, işlendiğinde mükâfatlandırmayı, işlenmediğinde de cezalandırmayı gerektirmeyen hareketlerdir. O halde caizin, taşıdığı bu anlam açısından mubah kavramıyla aynı anlama geldiği kabul edilebilir.¹⁶

Sonuç olarak caiz; Şari'in hüküm vermediği (meskûnun anı) konularda mükellefin sorumluluk açısından rahat hareket ettiği, fiilin yapılıp yapılmaması eşit seviyede olan¹⁷ ve sevap ve ıkabın söz konusu olmadığı davranışlar olarak tarif edilebilir. Ayrıca caiz ile cevaz kavramı, aynı kökten türemiş olması ve aynı anlama gelmesi sebebiyle birbiri yerine kullanılabilir.

2.2. Usul-ü Fıkıh Terimi Olarak Cevazın Tanımı

Fıkıhî terim olarak câiz; yapılması sahih veya mubah olan herhangi bir fiil veya akittir.¹⁸ Bazen bir fiil veya akit sahih (geçerli) olduğu halde câiz olmayabilir. Mesela, Cuma namazı için ezan okunurken alışverişi bırakıp namaza gitmeyen bir Müslüman'ın yapacağı satış muamelesi dünyevi hüküm itibariyle sahih; ancak uhrevi hüküm itibariyle câiz değildir.¹⁹ Çünkü Allah'ın: "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, elbette sizin için daha hayırlıdır"²⁰ emrine muhalif hareket edilmiş ve uhrevi sorumluluk altına girilmiş olur.²¹ Dolayısıyla gerçekleşen akit dünyevi açıdan her ne kadar sahih olsa da, uhrevi emir göz ardı edildiğinden doğru bir davranış değildir.

2.3. Cevaz Anlamına Gelen Bazı Kavramlar

Bazı istilahlılar, câiz kavramıyla aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kavramların, câizin daha iyi anlaşılabilmesi ve muhtevası konusunda açıklayıcı bir özellik arz etmesinden ötürü burada ele alınması zaruridir. Câiz, kullanım itibariyle şu anlamları içermektedir:

¹³ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1414, "Cvz" md, V/326; Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye* (2. Baskı), Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1404/1983, "Cevaz" md., XVI/226.

¹⁴ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye "İbaha"* md., I/127, "Cevaz" md., XVI/226-227; Alâuddin Ebûbekr b. Muhammed b. Ahmed Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, b.y., 1404/1984, s. 55-56.

¹⁵ İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 326-327; Bardakoğlu, Ali, "Câiz", *DİA*, İstanbul 1988, VII/27; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 72; Topaloğlu, Bekir-Çelebi İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54.

Yine caiz, şer'an yasağın söz konusu olmadığı şüpheli durumlar anlamına da gelir. İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 327.

¹⁶ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye, "İbaha"* md., I/127; Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmûd el-Buhâri, *Teyşîru't-Tahrîr I-IV*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., II/225; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 65.

¹⁷ Caiz kavramı, fiilin yapılıp yapılmaması yönünden iki tarafının eşit olması anlamına gelir ki, buna tahyir adı da verilir. Zerkeşi, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfiî, *el-Mensûr fî'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye I-III* (3. Baskı), Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytî, Kuveyt 1985, II/7.

¹⁸ Zerkeşi, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfiî, *el-Bahru'l-Muhîr fî Usûlü'l-Fıkıh I-VIII*, Daru'l-Kütübî, b.y., 1414/1994, II/24.

¹⁹ Bardakoğlu, "Câiz", *DİA*, VII/27; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 66.

²⁰ Cuma: 62/9.

²¹ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yaynevi, İstanbul, t.y., I/33.

2.3.1. Helal ve Sahih

Helal, Ebu Hanife'ye göre, bir şeyin meşru olduğuna dair bir delilin bulunması; İmam Şafii'ye göre ise haram olduğuna dair bir delilin bulunmamasıdır.²² Fıkıh eserlerinde câiz kavramı, genelde hakkında bir delil bulunmayan, işlenmesi günah olmayan ve dine uygun olan fiilleri belirtmek üzere “*helal*” ve “*meşru*” kavramları ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²³ Mesela, “*helal olmaz*” ifadesinin yerine “*câiz olmaz*” ifadesi sık sık zikredilmiştir.²⁴ Ayrıca özellikle Hanefi fıkıh kaynaklarında ibadet, fiil, akit ve hukuki işlemler hüküm bakımından sahîh, bâtil ve fasit şeklinde hukuki bir tasnife tabi tutulmalarının yanı sıra, bu işlemler dini esaslar veya dinin yazılı kaynakları ışığında geliştirilen rey açısından da kritiğe tabi tutulmuş ve bu konularda da genelde câiz tabiri kullanılmıştır.²⁵ Bu anlamda câiz, bilhassa ibadet alanında sahîh ile eş anlamlı ise de muamelat alanında sahihten daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Mesela, *kendisiyle abdest almanın veya temizlenmenin câiz olduğu sular*²⁶ ifadesindeki câiz ile sıhhat kastedilmişken; ayet veya hadisle yasaklanmış bazı alışveriş türlerinin câiz görülmemesiyle²⁷ de akdin dini açıdan hukuki bir sonuç doğurmadığı kastedilmiş; dolayısıyla ibadet ve muamelat konusunda kullanılan câiz kavramının sahîh kavramından farklılığı ortaya çıkmıştır.²⁸

2.3.2. Mekruh

Mekruh; terke yönelik olan, terk edilmesi üstün kabul edilen ve yapılması hususunda kesin delil bulunmayan fiildir.²⁹ Mekruh, İslam fukahası tarafından kendi içerisinde harama yakın olması itibarıyla tahrimen mekruh; helale yakın olması itibarıyla tenzihen mekruh olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere haramla mekruh arasında bir merteye işgal eden tahrimen mekruhla, helalle mekruh arasında bir merteye işgal eden tenzihen mekruhun³⁰ caiz anlamına gelmesi gayet doğaldır. Zira caiz de, bir fiili yapmakla yapmamak arasında bir merteye işgal eder. Bu yönüyle her iki kavram da caiz anlamı taşımaktadır. Konuyu bir örnekle müşahhaslaştırmak gerekirse mesela; Hıristiyan bir kadınla evlenmek câiz demek, zimmî statüye³¹ sahip olursa tenzihen mekruh; harbi statüye³² sahip olursa tahrimen mekruh demektir.³³ Keza amcakızı veya dayıkızıyla evlenmek câiz demek, tenzihen

²² Zerkeşi, *Mensûr*, II/70.

²³ Bardakoğlu, Ali, “Câiz”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, I/263. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, Ali, “Mubah”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, III/252.

²⁴ Mesela bkz. Serahsî, *Usûl*, I/17, 35, 122; Âmidî, *İhkâm*, I/108, II/100; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y, 1413/1993, s. 69, 73; Şâtîbî, Ebû İshak, *el-Muvafakat fi Usûli's-Şerîa I-VII*, Dâru İbni Affân, b.y 1417/1997, II/121, 482.

²⁵ Zerkeşi, *Mensûr*, II/7; Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, “Cevaz” md., XVI/226.

Ayrıca fakihler tarafından zorluğu ortadan kaldırmak için harama mukabil olan konularda da cevaz kavramı kullanılmıştır. Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, “Cevaz” md., XVI/226-227.

²⁶ Mesela bkz. Mevsîlî, Ebu'l-Fadl Meccüddîn, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr I-V*, Matbaatü'l-Halebi, Kahire 1937, I/13-14.

²⁷ Mesela bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh I-IX*, b.y, 1422, Buyu': 59, III/69; Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîh I-V*, Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., Hibe: 3, III/1246; Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Kitâbu's-Sünen I-IV*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, t.y., Buyu': 86, III/293.

²⁸ Bardakoğlu, “Câiz”, *DİA*, VII/27.

²⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 228; Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut-Lübnan 1427/2006, s. 27; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 357; Koca, Ferhat, “Mekruh”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII/581.

³⁰ Koca, “Mekruh”, *DİA*, XXVIII/582-583.

³¹ Zimmî: İslam devletine çeşitli antlaşmalar çerçevesinde haraç, cizye gibi vergiler veren gayri müslim vatandaşa denir. Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi* (4. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 147.

³² Harbî: İslam devleti ile savaş halindeki bir devlete mensup olan veya bizimle ülkesi arasında düşmanlık ve savaş bulunan kişi demektir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 179.

³³ Emir Pâdişâh, *Teyisîr*, II/309.

mekruh demek olup, bir mecburiyet olmadıkça yapılmaması daha iyi olur. Bu durum helale yakın mekruh olduğundan günah değildir.³⁴

2.3.3. Mendûb

Mendûb, işlenmesi üstün ve efdal olmakla birlikte terki hususunda herhangi bir yasağın bulunmadığı, dinde devam mecburiyetinin söz konusu olmayıp muhayyerliğin gözetildiği fiillerdir. Bu gibi fiillere müstehab adı da verilir.³⁵ Tanımından da anlaşıldığı üzere mendup, iki fiili yapıp yapmama hususunda mükellefin muhayyer bırakılması demek olup, bu yönüyle caiz ve mubahla aynı anlama gelmektedir. Mesela, abdest bozulmadan, her namaz vaktinde abdest üstüne abdest almak câiz demek, yapılması daha iyi olur anlamında mendup demektir.³⁶ Öte yandan mendup kavramının külfet ve meşakkat içermeyip, muhayyerlik anlamı taşıması sebebiyle teklifi hükümlerden sayılamayacağı görüşü de söz konusudur.³⁷ O halde mendup kavramı da ihtiva ettiği anlam itibarıyla caiz kavramını çağrıştırdığı ve caizle aynı anlama geldiği ileri sürülebilir.

2.3.4. Ruhsat

Ruhsat, sözlükte; izin, müsaade, kolaylık, genişlik, suhulet ve serbest bırakma anlamlarına gelmekle beraber dini ıstılahta ise; kendisini haram kılan delil olmasına rağmen özür sebebiyle geçici ve mubah olan durumu ifade etmektedir.³⁸ Normal şartlar altında leş veya akıtılmış kan veyahut domuz eti ya da Allah adı haricinde boğazlanan hayvanın yenilmesi haramken, zaruri ve hayati bir durum söz konusu olduğunda sayılan şeylerden zaruret miktarınca ve haddi aşmadan faydalanılması helal sayılmış ve geçici olarak mubah hale getirilmiştir.³⁹ Dolayısıyla bir şeyin hakkında geçici de olsa izin, müsaade ve serbestlik söz konusu olursa, bu hem caiz, hem de mubah bir fiil olarak adlandırılabilir. Genel olarak kaynaklarda *ruhsat verilmiş, günah değildir* hükmü de caiz manasını⁴⁰ çağrıştırmaktadır. Hatta bazı görüşlere göre, ruhsatın bu manaları taşıması, kendisinin teklifi hükümlere dâhil olmasına bile sebep olmuştur.⁴¹ Fakat bu anlamda kullanılan câizi yapmamak daha iyidir. Mesela; Cemaatle namaz kıldıktan sonra, duayı beklemeden gitmek câiz demek, ruhsat verilmiştir, günah değildir, gidilebilir; ancak gitmeyip duayı beklemek daha iyi olur demektir.⁴²

Diğer taraftan cumhur, ruhsatı; vacip, mendub, mubah ve daha üstün olan seçeneğin aksine olan ruhsat olmak üzere dört kısma taksim etmiştir. Konuyla ilgili olan mubah ruhsat, kıyasa ters düşen selem, ariyet, kırâz, musâkât, icâre gibi akitleri kapsamına alır ki, bunların her biri insanların ihtiyacına binaen serbest bırakılmış, caiz/mubah kabul edilmiştir.⁴³ Buradan hareketle yine ruhsat kavramının kısmen de olsa caiz/mubah anlamı içerdiği söylenebilir.

³⁴ Zeydan, , *Veciz*, s. 38.

³⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 38; Râzi, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh I-VI*, Müessesetü'r-Risâle, b.y, 1418/1997, I/102-103; Zeydan, *Veciz*, s. 32-33; Erdoğan, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 360; Koca, Ferhat, "Mendup", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIV/128-129.

³⁶ İbnü'l-Hümmam, Kemâleddîn, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, b.y, 1351, s. 141-142.

³⁷ Âmidî, *İhkâm*, I/119.

³⁸ Cürçani, *et-Ta'rifât*, s. 110; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 80; Zeydan, *Veciz*, s. 41; el-Beyânünî, "Hüküm", *DİA*, XVIII/467; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Ruhsat", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV/207.

³⁹ Bkz. En'am: 6/145.

⁴⁰ Erdoğan, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 119.

⁴¹ Dönmez, "Ruhsat", *DİA*, XXXV/207-208. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Hümmam, *Tahrîr*, s. 258-260.

⁴² Taftazânî, Sadeddîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh I-II*, Mektebetü Sabih, b.y, t.y, II/253 vd.

⁴³ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhîyye*, "Ruhsat" md., XXII/155-156; İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 344; İbnü'l-Hümmam, *Tahrîr*, s. 259; Dönmez, "Ruhsat", *DİA*, XXXV/209.

2.3.5. Mümkün

Akli hükümler kendi arasında vacip,⁴⁴ mümkün ve mümteni⁴⁵ olmak üzere üç kısma ayrılır. Konuyla alakalı olan mümkün kavramı, varlığı da yokluğu da zatının gereği olmayan ve zatına nispetle varlığı ile yokluğu eşit bulunan demektir. Allah hariç, kâinatta bulunan bütün varlıkların mevcudiyeti bir sebebe bağlıdır. Bu sebep, Allah için mümkün (caiz) değilken, diğer varlıklar için mümkün (caiz)'dir.⁴⁶ Buradaki kelami terim olan mümkün kavramı, caiz kavramıyla eş anlamda kullanılmış, varlıkla yokluk arasında mertebeyi ifade etmiştir. Nitekim caizin terim anlamı da bir şeyin yapılıp yapılmaması hususunda serbest bir mertebeyi ifade eder. O halde mümkün kavramı da caiz kavramıyla eş anlamlılık oluşturabilir.

2.4. Furû-u Fıkıh Terimi Olarak Cevazın Kullanım Alanları

Furû-u fıkıhta cevaz kavramı genel olarak; ibadet ve muamelat hukukunda, borçlar hukukunda ve sorumluluk hukukunda sıklıkla kullanılmıştır:

2.4.1. İbadet ve Muamelat Hukukunda Cevaz Kavramı

Kuran'da caiz kavramı, yukarıda ifade edilen cevaz kökünden türeyen terim olarak kullanılmamış olsa da ondan türeyen birtakım fiiller mevcuttur. Mesela, "جاوز" fiili karşıdan karşıya geçmek, geçirmek anlamında bazı ayetlerde kullanıldığı görülmüştür.⁴⁷ Hadislerde ise, nadiren câiz kelimesi ibadet alanında birebir terim anlamında kullanılmıştır. Mesela, Hz. Peygamber (sav): "*Bir haramı helal yahut bir helâli haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir*"⁴⁸ buyurarak caiz kelimesini terim anlamında kullanmıştır. Yine bir gün Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ, üzerinde ince bir elbise olduğu halde Hz. Peygamber'in (sav) yanına girdi. Bunun üzerine Peygamber ondan yüz çevirdi, sonra buyurdu ki: "*Ey Esmâ! Kadın adet göreceğ yaşa gelirse (yüz ve ellerine işaret ederek) şundan ve bundan başka bir şeyin görünmesinin câiz olmadığını biliyor musun?*"⁴⁹ Söz konusu hadiste zikredilen câiz kavramı ibadet alanında yine terim anlamıyla kullanılmıştır.⁵⁰

Muamelat hukukunda ise, caiz kelimesi sıklıkla terim anlamında zikredilmiştir. Mesela; "*Aklı mağlup olan matuhun talakı hariç, bütün talaklar caizdir*"⁵¹ anlamındaki hadiste Hz. Peygamber (sav) caiz kelimesini terim anlamında kullandığı görülmüştür.

Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinde nadiren kullandığı câiz kelimesi, daha çok sonraki devirlerde karşılarına çıkan yeni meseleleri Kur'an ve sünnetin hüküm ve ilkeleri ışığında değerlendirmeye ve çözmeye çalışan İslam hukukçularınca –Hz. Peygamber'den (sav) esinlenmiş olacaklar ki- dini bir terim olarak geliştirilmiş ve câiz, câiz değil hükmü, olayın dini açıdan değerlendirmesini ifadede kullanılmaya başlanmıştır.⁵² Bu anlamda câiz, ibadetlerde sahih ile eş anlamlı ise de muamelatta daha farklı bir anlam hüviyeti kazanmış, sahih (geçerli) tabiri meselenin dünyevi-hukuki yönünü, câiz tabiri de uhrevi-dini yönünü ifade etmiştir.

⁴⁴ Vacip: Varlığı zatının gereği olan, yokluğu muhal olan ve varoluşu başka bir sebebe dayanmayan hüküm demektir. Allah'ın varlığı veya dört sayısının çift sayı olması gibi. Üzüm, "Hüküm", *DİA*, XVIII/465; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 135.

⁴⁵ Mümteni: Yokluğu zatının gereği olan ve varlığı düşünülemeyen hüküm demektir. Allah'ın yokluğu veya dört sayısının tek sayı olması gibi. Üzüm, "Hüküm", *DİA*, XVIII/466; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 135.

⁴⁶ Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Muhassal*, (Çev. Hüseyin Atay), AÜİFY, by. ty, s. 56-58; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 6; Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, s. 54, 135; Üzüm, "Hüküm", *DİA*, XVIII/466.

⁴⁷ Bkz. Bakara: 2/249; Kehf: 18/62; A'raf: 7/138; Yunus: 10/90. Ayrıca "يتجاوز" fiilinin عن harficeriyle affetmek anlamında kullanıldığı ayet için bkz. Ahkaf: 46/16. Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007, "Cvz", s. 228-229.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, Akdiye: 12, III/304; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî I-V*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır 1395/1975; Ahkâm: 17, III/626. Başka bir hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Dahaya: 6, III/97.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, Libas: 32, IV/62.

⁵⁰ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an I-XX*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1384/1964, XII/229.

⁵¹ Tirmizî, Talak: 15, III/488. Başka örnek için bkz. Ebû Dâvûd, Akdiye: 16, III/306.

⁵² Bardakoğlu, "Caiz", *DİA*, VII/27.

Mesela; şarap imalatçısına üzüm satmanın veya başkasının evlenme teklif ettiği bir kıza (henüz o konudaki kararını vermeden) talip olup onunla evlenmenin dinen câiz olmayıp hukuki açıdan sahih olması böyle izah edilebilir. Bu örneklerde anılan satış sözleşmesi ve evlenme aslında meşru ve serbest fiillerdir. Bunların uhrevi-dini yönden câiz olmaması, bu sözleşmelerin dışındaki sebeplere dayanmaktadır. Şöyle ki; satıcı, malı olan üzümünü şarap imalatçısına satmakla, malının bilerek dinen haram olan şarap imalinde kullanılmasına sebep olmuştur. Evlenme sözleşmesinin uhrevi açıdan câiz olmamasına gelince, din kardeşini incitme ve üzme sebebine dayanmaktadır. Şu halde bu şekilde bir evlilik sözleşmesi yapan kişi, bu sözleşme sebebiyle günahkâr olmaz; ancak başkasının evlenme teklifinde bulunduğu kıza evlenme teklifi yapmakla din kardeşini incittiği, üzdüğü hatta nizaya sebep olduğu için günahkâr olmuş ve ahiretteki cezayı hak etmiştir.⁵³

İlk Devir İslam Hukukçuları,⁵⁴ câiz kavramını ibadet ve muamelat yönüyle Son Dönem İslam Hukukçuları gibi ayırma tabi tutmamışlardır.⁵⁵ Onlar haram hükmünü Allah'ın yetkisinde gördüklerinden haram ve helal tabirlerini nadiren ve dikkatli kullanmışlar, kendi içtihat ve yorumları sonucu ulaştıkları serbestliği veya sakıncayı ise *câiz*, *câiz değil* tabirleriyle ifade etmişlerdir. Çünkü haram ve helal kesin ve açık bir nassa dayanan ve sadece Allah'ın tayin ve takdir yetkisinde olan dini bir hükümdür. İslam müçtehitlerinin kanaat ve hükmü ise, o meseleyi bu haram ve helal kapsamında görüp görmeme anlamı taşıdığından, dinen kesinlik taşımayan bir yorum niteliğindedir. Bu sebeple olmalıdır ki, mezhep imamlarının da dâhil olduğu, İlk Devir İslam Hukukçuları karşılaştıkları her ihtilaflı meseleyi haram veya helal gibi değer hükümleriyle çözmemişler, caiz kavramının yanında *Lâ be'se* (sakıncası yoktur) gibi daha esnek tabir kullanmayı tercih etmişlerdir.⁵⁶

2.4.2. Borçlar Hukukunda Cevaz Kavramı

İslam hukukunda akitler, bağlayıcılığı açısından yapılan taksime göre *lazım* (bağlayıcı) ve *gayri lazım* (bağlayıcı olmayan) nevelerine ayrılır. İşte bunlardan gayri lazım akitler, câiz akitler diye adlandırılır.⁵⁷ Ariyet⁵⁸ ve vekâlet⁵⁹ gibi bazı caiz akitler, her iki taraf için de bağlayıcı olmazken; rehin⁶⁰ ve kefalet⁶¹ gibi diğer bazı akitler de sadece taraflardan biri açısından bağlayıcı olmamaktadır. Kendisi açısından akdin câiz olduğu taraf, karşı tarafın muvafakatini almaksızın sözleşmeyi feshedebilir.⁶² O halde bu konuda bir serbestlik varit olduğundan gayri lazım akitler bu yönüyle caiz kavramıyla anlamdaşlık oluşturmaktadır.

⁵³ Bardakoğlu, "Câiz", I/263.

⁵⁴ İlk Dönem İslam Hukukçuları, verdikleri fetva sayısı bakımından üç gruba ayrılmıştır. 1. Grup: Fetvalarının sayısı birer büyük cilt teşkil edecek kadar çok olan sahabelerdir ki, onlar da: Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sabit ve Hz. Aişe'dir. 2. Grup: İçlerinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Ebu Musa, Talha, Zübeyr gibi sahabelerin bulunduğu yirmi kadar sahabenin verdiği fetvalar birer küçük kitabı dolduracak hacimdedir. 3. Grup: Yüz yirmi kadar sahabenin verdiği fetvaların tamamı bir cilde sığacak kadardır. Hacvî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikrî's-Sâmi, fi Târihi'l-İslâmî I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1995, I/339-340.

⁵⁵ Bardakoğlu, "Câiz", *DİA*, VII/27.

⁵⁶ Mesela bkz. Serahsî, *Usûl*, I/380; Mevsilî, *İhtiyâr*, II/84, IV/157; Âmidî, *İhkâm*, II/104; Bardakoğlu, "Câiz", I/263.

⁵⁷ Bkz. Âmidî, *İhkâm*, IV/96; Mevsilî, *İhtiyâr*, III/57; İbn Âbidîn, Muhammed Alâuddîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr I-VI*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, V/303.

⁵⁸ Ariyet: Bir kimseye bedelsiz olarak belli bir süre kullanmak üzere bir malın verilmesini konu alan bir sözleşme türüdür. İbn Âbidîn, V/677; Mevsilî, *İhtiyâr*, III/55; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 31.

⁵⁹ Vekâlet: Bir kimsenin bizzat kendisinin de yapabileceği bir hukuki işlem için bir başkasını yetkili kılmasıdır. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V/509; Mevsilî, *İhtiyâr*, II/156; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 601.

⁶⁰ Rehin: Bir hak karşılığı olarak tamamının veya kıymeti borçtan az olursa bir kısmının alınması mümkün olan bir nesnenin hapsedilmesidir. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VI/477-478; Mevsilî, *İhtiyâr*, II/62; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 477.

⁶¹ Kefâlet: Kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine bitştirilmesidir. İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, V/281; Mevsilî, *İhtiyâr*, II/166; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 300.

⁶² Zerkeşi, *Mensûr*, II/7; Bardakoğlu, "Câiz", I/263.

2.4.3. Sorumluluk Hukukunda Cevaz Kavramı

Sorumluluk, bir kimsenin yükümlü olduğu veya kendi kastı ile yükümlülük altına girdiği şeyleri ifa etmekten dolayı sorgu ve suale maruz kalması, bunun sonucunda mükâfat veya cezaya müstahak olması demektir.⁶³

Sorumluluk hukukunda hukuka uygun, hukuken izin verilmiş fiiller caiz olarak nitelendirilir ve zararlı sonuçları olsa da bu tür fiillerde hukuki ve cezai sorumluluk kalkar. Nitekim “*Cevaz-ı şer’i zamana münafi olur*”⁶⁴ külli kaidesinde sözü edilen şer’i cevaz da bir işin yapılması veya terk edilmesi yönünde hukukun evvelden tanıdığı mutlak müsaade anlamındadır. Mesela; bir adamın kendi mülkünde kazmış olduğu kuyuya bir kimsenin hayvanı düşüp telef olsa tazmin edilmesi gerekmez.⁶⁵ Çünkü hukuk, mülk sahibine evvelden tanıdığı mutlak müsaade sebebiyle kişiye kendi mülkünde tasarruf etme yetkisi tanımış, ortaya çıkan telefe karşı mülk sahibine tazmin öngörmemiş ve bu durumu caiz olarak nitelemiştir.

2.5. Cevazın Şer’iliği Problemi

Cumhur, şer’i hükümleri vucûb, hürmet ve ibaha şeklinde üç kısma ayırmıştır. Cevaz kavramını da bu şer’i hükümlerden ibaha kavramıyla anlamış kabul etmeleri ve şer’i hitabın bir sonucu olarak görmeleri neticesinde şer’i hükmün içerisine dâhil etmişlerdir. Buna karşılık bazı âlimler de cevazı, şer’i hitabın yokluğu diye tarif etmiş, yok olan bir şeyin de af kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve vucub ve hürmet ifade etmeyen bir şeyin de şer’i hükümlerden sayılamayacağını ileri sürmüşlerdir.⁶⁶ Ayrıca cevazın şer’i hükümlerden sayılması, yeme, içme ve yürüme gibi normal ve sıradan hareketlerin bile şer’i hükmün içerisinde değerlendirilmesine ve belli delillere dayandırılmasına yol açacağı da muhakkaktır.⁶⁷ Hülâsa; cevazın şer’i hükümlerden olup-olmadığı hususunda fukaha iki ayrı görüş serdetmiş, ihtilafa düşmüşlerdir.

3. MUBAH KAVRAMI

3.1. Sözlük ve İstilahta İbaha Kavramının Anlamı

Sözlükte “açık olmak, açığa çıkarmak” anlamlarındaki “bevh” kökünden türetilmiş ibâhanın ism-i mef’ûlü olan mubah, “*serbest bırakılmış, müsaade edilmiş, yasaklığı kaldırılmış, iki tarafı eşitlenmiş*” demektir.⁶⁸

Mubah, dince yapılmasında sakınca olmayan, karşılığında günah veya sevabın olmadığı ve ahirette de yapana faydası dokunmayan şeydir.⁶⁹

⁶³ Yıldız, Kemal, “Sorumluluk”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII/380; Çağrııcı, Mustafa, “*Mesuliyet*” md, *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi I-IV*, İstanbul, 1997, III/225; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 368.

⁶⁴ Mecelle, md. 91.

⁶⁵ Ali Haydar Efendi, Hoca Emin (ö. 1960), *Dürrü’l-Hukâm Şerh-i Mecelleti’l-Ahkâm I-IV*, Dârü’l-Ceyl, 1411/1991, I/92.

⁶⁶ İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah, *Ravzatu’n-Nâzır Vichetü’l-Menâzir I-II*, Müessesetü’r-Reyyan, b.y. 2002, I/168-169; İbn Hacib, *Muhtasarü Münteha*, s. 282-283. Bardakoğlu, “Câiz”, *DİA*, VII/27; Kahraman, Abdullah, “Mansûrîzâde Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, *CÜİFD*, c. V, sy. 1, Sivas, 2001, s. 233-234; Kahraman, Abdullah, “Darü’l-Fünûn Hocalarından Mansûrîzâde Mehmed Said ve Klasik Fıkıhın Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşleri,” *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, İstanbul, 2010, s. 409.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mansûrîzâde Mehmet Said, “Cevazın Ahkâm-ı Şer’iyyeden Olmadığına Dair”, *İslam Mecmuası*, c. 1 (10), İstanbul, 1330, s. 295-303; Kahraman, “Mansûrîzâde Said’in Klasik Fıkıhçılara Yönelttiği Bazı Eleştiriler”, s. 233-237. Buna karşı çıkan görüş için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, “Cevazın Ahkâm-ı Şeriat’ten Olup Olmadığına Dair Nizâ, Nizâ Lafzidir”, *Sebilürreşâd*, İstanbul, 1959, XII/303, s. 296-301.

⁶⁸ Heyet, *Mevsûatü’l-Fıkhiyye*, “İbaha” md., I/126; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “Bvh” md., II/416; Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 196; Âmidî, *İhkâm*, I/123; Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl*, s. 63; İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 326; Dönmez, “Mubah”, *DİA*, XXX/341.

⁶⁹ Râzî, *Mahsul*, I/102; Âmidî, *İhkâm*, I/123; Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl*, s. 68; Hudarî, Muhammed, *Usûlü’l-Fıkıh*, el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, İskenderiye 2002, s. 51; Güleç, Hasan, “Mubah”, *DEÜİFD*, İzmir 1994, sy. VIII, s. 121.

Mubah, karşılıksız bir şeyin yapılıp yapılmaması arasında muhayyerliktir.⁷⁰ Şâtübî (v.790/1388), Âmidî'nin (v.631/1233) bu tanımının eksik olduğunu belirterek buna ilave olarak hakkında medh ve zem olmamayı da şart koşmuştur.⁷¹

Mubah kavramı bazen, aslında haram olduğu halde işlenirse zararı olmayan şeye de denir. Mesela; “Allah, size, ancak murdar et, kan ve domuz eti ile Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur. Muhakkak Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.”⁷² ayeti zaruri durumlarda haram olan şeyin mubah hale dönüştüğünü vurgulamaktadır.⁷³

Dini terim olarak mubah; Şari'in mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiilleri ifade eder. Şâri' bir fiili mükelleften bu konuda ne yapmasını ne de terk etmesini istemektedir.⁷⁴ Keza mubah; müsaade edilen sınırlar içerisinde failin isteğine bağlı olmak kaydıyla fiilin yapılmasına izin verilmesidir.⁷⁵ Mesela; bir mala sahip olan kişinin, ister malın aynını isterse menfaatini istediği yönde tasarruf etme salahiyeti gibi.⁷⁶

Kur'an'a bakıldığında ibaha kelimesinin bizzat kendisinin veya fiil halinin veyahut müştaklarının bulunmadığı görülür. Ancak Kur'an'ın üslûbunda ibahadan dolayı olarak bahsedilir. Mesela; “Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine Kitap verilenlerin yiyecekleri size helaldir, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir.”⁷⁷ ayetindeki helallik lafzı, dolaylı olarak ibahaya delalet eder. Hz. Peygamber'in (sav) bazı söz ve uygulamalarıyla ilgili rivayetlerde mastarı “ibaha” ve “istibâha” olan fiillere rastlanır. Mesela; “Helal olup Allah katında en çok buğz edilen şey, boşamadır.”⁷⁸ hadisinde olduğu gibi helalden kasıt, ibahanın kendisidir.⁷⁹

Sonuç itibariyle mubah; Şari'in, terk etmeksizin yapılması veya yapmaksızın terk edilmesi konusunda herhangi bir kastının olmadığı, mükellefi yapıp yapmama konusunda serbest bıraktığı ve herhangi bir övgü veya yergi olmadığı için dünyevi açıdan fayda olsa da uhrevi açıdan hiçbir faydanın olmadığı durumlardır.

3.2. Usul-ü Fıkıh Terimi Olarak Mubah Kavramı

Fıkıh usulünde şer'i teklifi hüküm beş kategoride ele alınır. Bunlardan vacib ve mendub yapılması gerekenleri; haram ve mekruh, yapılmaması gerekenleri; mubah ise, iki gruba da dâhil olmayıp yapılması veya terk edilmesi yönünde herhangi bir şer'i-dini yükümlülüğün bulunmadığı fiil ve durumu ifade eder.⁸⁰ Aynı zamanda mubah, yasağın zıddı olarak tarif edilebilir.⁸¹

Mubahın hükmü, yapılıp yapılmamasının dinen eşit olması, yapılmasında da yapılmamasında da sevap ve günahın olmamasıdır. Bununla birlikte mubahın iyi niyetle ve ibadet kastıyla işlenmesi halinde failin ecir ve sevap kazanacağı; kötü niyet ve gösteriş kastıyla işlenmesi halinde de günah kazanacağı ifade edilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav): “Ameller, ancak niyetlere göredir. Herkese ancak niyetine göre amelin karşılığı vardır.”⁸² buyurmuş, ecir ve günahın niyete göre şekilleneceğini ilan etmiştir. Bir kimsenin cihada hazırlık amacıyla spor

⁷⁰ Âmidî, *İhkâm*, I/123; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 68.

⁷¹ Şâtübî, *Muvâfakât*, I/172; Zeydan, *Vecîz*, s. 38.

⁷² Bakara, 2/173.

⁷³ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl I-II*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, b.y, 1999, II/285.

⁷⁴ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İbaha” md., I/126; Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, s. 115; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 119; Güleç, “Mubah”, s. 121; Dönmez, “Mubah,” *DİA*, XXX/341.

⁷⁵ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İbaha” md., I/127.

⁷⁶ Zerkeşi, *Mensûr*, I/73.

⁷⁷ Mâide, 5/5.

⁷⁸ Ebû Davud, Talak: 4, II/254.

⁷⁹ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İbaha” md., I/127.

⁸⁰ Bardakoğlu, “Mubah”, III/252.

⁸¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “Bvh” md., II/416; Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “İbaha” md., I/126.

⁸² Buhari, Bed'ü'l-Vahy: 1, I/6; Ebu Davud, Talak: 12, II/262.

ve beden eğitimi yapması bu kapsamda değerlendirilebilir. Söz konusu fiiller, esasen ve tek tek ele alındığında mubah davranışlar olduğu halde bunları devamlı bir adet ve alışkanlık haline getirip hayatın diğer ödevlerini aksatacak şekilde ölçsüz ve aşırı davranmak mekruh veya haram görülmüştür.⁸³

İslam hukukunda her mubah olan şeyin belirli bir sınırı (cüz'i) olması hasebiyle mubahlar işlenirken dikkatli olunması tavsiye edilir. Mesela; doyuncaya kadar gıdaları yemek mubah olup, ne sevabı ne de günahı vardır. Ancak doyduktan sonra fazla yemek haramdır. İbadet etmeye gücü yetmeyecek derecede yemeği azaltarak riyazet yapmak da câiz değildir. Mecbur kaldığı halde haram gıdayı yememekten dolayı ölen kimse günahkâr olur. Müminin her iş ve davranışında Allah'ın rızası ve ona ibadet durumu söz konusu olması gerekir.⁸⁴ O halde mubahın sınırının aşılması İslam dininde önemli bir yer işgal ettiği söylenebilir.

Ayrıca şer'i niteliği belli olmakla beraber fiili çerçevesi takdire açık olan hususlarda, mesela; israf haram olmakla beraber neyin israf kapsamında sayılacağı konusunda değerlendirme farklılıkları olabileceğinden, herkesin kendi fakihî olması gerektiği âlimlerce vurgulanmaktadır.⁸⁵ Buradan hareketle mubah olgusunun, itidalle israf arasında bir merteye işgal ettiği söylenebilir.

3.2. İbaha Anlamına Gelen Bazı Kavramlar

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi cevaz kavramı ile ibaha kavramı genel olarak birbirinin eşanlamlısı ve birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Usulcüler ibâha kavramına, cevaz kavramı ve cevazla aynı anlama gelen terimler dışında yerine göre birçok anlam yüklemişlerdir. Bu anlamlardan bazıları şunlardır:

3.3.1. Tahyir (Serbestlik)

Tahyir; mükellefin iki fiil veya hüküm arasında seçim yapmakta özgür olması ve her iki davranışı sebebiyle sevap veya ikaba maruz kalmaması anlamına gelir.⁸⁶ Bu yönüyle tahyir terimi, ibâha kavramıyla aynı anlamı taşımaktadır. Çünkü ibaha anlamı taşıyan tahyir lafzıyla aynı kökten gelen "hıyera" Kuran'da;⁸⁷ tahyir mastarından fiiller de hadiste⁸⁸ zikredilmiştir. Ancak tahyir, ibâhaya göre daha genel bir kavramdır.⁸⁹ Şöyle ki tahyir, bazen ibâha, bazen terk üzere tertip olur, bazen de yapılmasında sevap kazanılır. Mesela; genç kızın nikâhına talip olan iki denk kişiden biri ile evlendirilmesi veya imamlığa münasip iki imamdan birisinin imamlık yapması tahyir için birer misaldir.⁹⁰ Ayrıca muhayyerlik, sadece fiilin yapılıp yapılmaması hususunda mükellefe tercih imkânının sunulmasında değil, aynı zamanda muhayyer vacip, muvessa vacip ve mendub konusunda olduğu gibi ifa edilecek fiiller, o fiillerin zamanı ve şekilleri hususunda da mükellefe seçme imkânının takdim edilmesinde de kullanılır. Mesela, yemin bozma kefaretinde olduğu gibi yemini bozana on fakiri doyurma, giydirme veya bir köle azat etme seçeneklerinin sunulması, muhayyer vacipteki tahyire; aynı zaman dilimi içinde hem farz namaz, hem de başka namazların eda edilebilmesi imkânının sunulması da muvessa vacipte tahyire birer örnektir.⁹¹ Sonuçta bu gibi muhayyerlikler ibaha kavramında olmadığı için tahyir kavramı ibaha kavramına göre daha geneldir.

⁸³ Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, II/250; Şâtübî, *Muvâfakât*, I/179, 205; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 407. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, "Mubah", III/253.

⁸⁴ Şâtübî, *Muvâfakât*, I/191 vd; Zeydan, *Veciz*, s. 39; Dönmez, "Mubah", *DİA*, XXX/343; Bardakoğlu, "Mubah", III/253.

⁸⁵ Şâtübî, *Muvâfakât*, I/191 vd.

⁸⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 539; Özel, Ahmet, "Tahyir", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX/442.

⁸⁷ Bkz. Kasas: 28/68; Ahzab: 33/36.

⁸⁸ Bkz. Buhari, Salat: 79, I/100, Menâkıb: 23, IV/189; Meğâzi: 85, VI/10; Tefsir: 90, VI/46; Müslim, Fezâil: 20, IV/1813, Buyû': 10, IV/1163.

⁸⁹ Özel, "Tahyir", *DİA*, XXXIX/442; Dönmez, "Mubah", *DİA*, XXX/342.

⁹⁰ Gazzâlî, *Mustasfâ*, I/61.

⁹¹ Âmidî, *Ihkâm*, I/123; Özel, "Tahyir", *DİA*, XXXIX/442; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 593; Dönmez, "Mubah", *DİA*, XXX/342.

3.3.2. Hill (Helal)

Helal (Hill), şer'in yapılmasını serbest bıraktığı ve yapılmasıyla üzerine herhangi bir cezanın terettüp etmediği her şey demektir.⁹² Helal kelimesinin pek çok türevleri mevcut olmakla birlikte⁹³ konuyla alakalı tarafının ele alınması hasebiyle helal, “*mubah ve serbest olmak*” anlamında Kuran'da⁹⁴ ve hadislerde⁹⁵ çokça zikredilmiştir.⁹⁶ Bu yönüyle helal kavramı, mubah ve cevaz kavramıyla aynı anlamda kullanılsa⁹⁷ da onlara göre daha kapsamlıdır. Şöyle ki helal, haram veya haramdan türeyenlerin karşısı olarak kullanılır. Mesela; “*Allah, alışverişi helal (mubah), fâizi ise haram kılmıştır*”⁹⁸ ayetinde helal, haramın karşısı olup, haram dışında kalan diğer durumları; yani mubahın yanı sıra yerine göre vâcib, mendub, ve mekruhu da kapsayabilir.⁹⁹ Zira helal kavramı, yapılması istenilen (matlup) fiil yönüyle vacibe; sevilen (mahbub) ve razı olunan (merza) fiil yönüyle menduba; yapılması istenilmeyen (metruk) fiil yönüyle de mekruha delalet eder.¹⁰⁰

Mubah kavramının eş anlamlısı kabul edilen helal kavramının bu kadar geniş anlam yelpazesi sebebiyle olsa gerekir, şeriatta helal kılınan bütün fiil ve davranışlar, mükellefin zaruriyyat, haciiyyat ve tahsiniyyat gibi birtakım maslahatlarını muhafaza etmek ve geliştirmek amacıyla vacip, mendub ve mubah kılındığı sonucu çıkarılabilir.¹⁰¹ Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) helal ve haramın sınırlarının belirlendiği ve bunun dışında kalanların af kapsamında değerlendirildiğiyle ilgili hadisi¹⁰² de bu durumu teyit etmektedir.

3.3.3. Af

Af; ceza vermemek, başkası üzerinde bulunan bir hakkı düşürmek, bağışlamak ve bir şeyde fazlalık demektir.¹⁰³ İslam'da af, gerek Kitapta,¹⁰⁴ gerekse sünnette¹⁰⁵ teşvik edilmiş, cezalandırmadan ziyade affetmek çoğu zaman ön planda tutulmuş, bu durum sonuçta yelpazesi geniş bir kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fayda ve zararı eşit olan, faili ne övülen ne de kınanan, dinin sükût ettiği (meskûtun anh) konularda,¹⁰⁶ hata ve unutmaya gibi durumlarda kullara gösterilen müsamahayı beş temel teklifi

⁹²Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 92; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 62; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 174.

⁹³ Geniş bilgi için Bkz. Koca, Ferhat, “Helal”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII/175.

⁹⁴ Konuyla ilgili bir ayetin meali şöyledir: “*Durum böyle. Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır. (Haram olduğu) size okunanların dışında kalan hayvanlar size helal (mubah) kılındı. O halde, putların pisliğinden sakının; yalan sözden sakının.*” (Hac: 22/30). Bu ayette geçen “*حل*” fiili mubah manasında kullanılmıştır. Söz konusu fiilin mubah anlamında kullanıldığı başka ayetler için bkz. Bakara: 2/196, 228, 229; Maide: 5/5, 88; Nahl: 16/116.

⁹⁵“*Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir*” (Ebû Dâvûd, Taharet: 41, I/21; Tirmizi, Taharet: 52, I/100) hadisinde zikredilen “*حل*” kelimesi mubah anlamı taşımaktadır. Konuyla ilgili başka bir hadis için bkz. Buhari, Teyemmüm: 1, I/74, Müslim, Mesâcid: 5, I/370; Nesai, Teyemmüm: 26, I/209.

⁹⁶ Râzî, *Mahsul*, I/102; Zeydan, *Veciz*, s. 38; Koca, “Helal”, *DİA*, XVII/175.

⁹⁷ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I/26.

⁹⁸ Bakara: 2/275.

⁹⁹ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, “*İbaha*” md., I/127; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 66; Emîr Pâdişah, *Teyisîr*, II/225; Dönmez, “Mubah,” *DİA*, XXX/342. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, “Mubah”, III/252.

¹⁰⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 66-67.

¹⁰¹ Şâtübî, *Muvâfakât*, I/175; Ferhat Koca, “Helal”, *DİA*, XVII/176; Güleç, “Mubah”, s. 122.

¹⁰² Konuyla ilgili hadis şöyledir: “*Helal, Allah'ın kitabında helal kıldığı şeyler; haram da Allah'ın kitabında haram kıldığı şeylerdir. Bunların dışındaki hususlar ise sizin için affettiği şeylerdir.*” Tirmizi, Libas: 6, IV/220.

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “*Afv*” md, XV/72; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 14 Çağrıçı, Mustafa, “*Af*”, *DİA*, İstanbul 1998, I/394.

¹⁰⁴ Konuyla ilgili bir ayetin meali şöyledir: “*Affedin ve kötülükten yüz çevirin.*” Bakara: 2/109. Ayrıca bkz. Bakara: 2/219, 237; Al-i İmran: 3/134; Nisa: 4/149; Nur: 24/22; A'raf: 7/199.

Affin fazlalık anlamına geldiği ayet için bkz. Bakara: 2/219.

¹⁰⁵ Konuyla ilgili bir hadis şöyledir: “*Kimin vücudu ile ilgili kisası gerektirecek bir durum meydana gelir de kendisi bunu affederse, Allah mutlaka bununla onu bir derece yükseltir ve bir hatasını siler.*” Tirmizî, Diyet: 5, IV/14.

¹⁰⁶ Meskûtun anh, eşyanın bulunduğu hal üzere devam etmesidir ki, bu yönüyle bu kavram mubahın anlam yelpazesine dahil edilebilir. Şöyle ki, meskûtun anh'da yapılması caiz olan, yapılıp yapılmaması eşit olan üç durum vardır ki, bu üç durum da mubah kavramının zımında mevcuttur. Zerkeşi, *Mensûr*, II/70-71.

hüküm dışında, helal ile haram arasında bir yerde mütalaa etmek gerekir ki, bu gibi durum af mertebesi kapsamında değerlendirilir.¹⁰⁷ Nitekim Hz. Peygamber (sav) bu mertebeyi, “Allah helal olan şeyleri helal, haram olan şeyleri de haram kıldı. Pek çok şeyde ise sükût buyurdu. Sükût buyurduğu şeyler affedilmiştir”¹⁰⁸ hadisiyle teyit ederek mubahın başka bir anlamdaşını ortaya koymuştur. Sözelimi; bir kimse, aralarında evlenmeye mâni bir durum bulunduğunu bilmeyerek bir kadınla evlense, sonra aralarında sütkardeşliği gibi bir engel olduğunu öğrense, batıl oluşu sonradan ortaya çıkan bir akitle evlenerek kadınla zifafa girmesi mazur karşılanır. Ancak önceki duruma nispetle fiil mubah sayılmayıp, günah ile mubah arasında bir mertebe teşkil eder. Bu mertebe de af mertebesidir.¹⁰⁹

Az önce ifade ettiğimiz gibi dinin sükût ettiği (meskûtun anı) konular da af mertebesinden sayılmaktadır. Gerek ayetlerde,¹¹⁰ gerekse hadislerde¹¹¹ sorumluluk doğuracak çok fazla soru sorulması yasaklanmış, pek çok konu insanların maslahatına¹¹² binaen üzeri örtülmüş, tavih edilmemiştir. Kaldı ki, sahabeler hayatları boyunca hayati öneme sahip sadece üç soru sormuşlar ve bu sorular da Kuran’da detaylıca cevaplandırılmıştır.¹¹³ Hz. Peygamber’in (sav): “Allah size bir konuda serbestlik vermişse siz de kendinizi o konuda serbest kabul ediniz”¹¹⁴ hadisi aslında bu konuya tam manasıyla son noktayı koymakta, konunun fazla kurcalanmaması uyarısında bulunmaktadır.

3.3.4. Vacip

Vacip, Şari’in mükelleften yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir dille istediği; ancak bu bağlayıcılığı zanni bir delile dayanan fiile denir.¹¹⁵ Vucub, yerine göre mubah, yerine göre caiz manasına gelir.¹¹⁶ Çünkü dinde bir fiilin yapılmasının hükmü sadece vacibi ilgilendirir, mubahı ilgilendirmez. Vacip ile mubah arasında yapılması istenilen bir fiilin yerine getirilmesi bakımından müştereklik vardır. Vacibin, fazladan terk edilme özelliğine sahip olması mubahla aynı anlamda kullanılmasına engel teşkil etmez.¹¹⁷

3.3.5. Sıhhat

Sıhhat, yapılan fiilin iki yönden (helal-haram) de dine uygun olması demektir. İki yönden kasıt, bazen Şari’in, kendisine itibar ettiği şartın yerinde olması yönüyle işlenen fiilin dine muvafık olması; bazen de şartları taşımaması yönüyle işlenen fiilin dine muhalif olmasıdır.

¹⁰⁷ Şâtübî, *Muvâfakât*, I/253. Ayrıca bkz. Dönmez, “Mubah,” *DİA*, XXX/343.

¹⁰⁸ Tirmizi, *Libas*: 6, IV/220.

¹⁰⁹ Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlü’l-Fıkh, Dâru’l-Fikri’l-Arabî*, b.y, 1958, s. 49-50. Ayrıntılı bilgi için bkz. Güleç, “Mubah”, s. 124-126.

¹¹⁰ Konuyla ilgili ayetin meali şöyledir: ““Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir. Sizden önceki insanlar da bu tür sorular sormuşlar, en sonunda hakkı inkâra kadar varmışlardı. Maide: 5/101-102.

¹¹¹ Konuyla ilgili bir hadis şöyledir: “En büyük suçlu, haram olmayan bir şey hakkında soru sorup da bu soru yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir.” Ebû Dâvûd, *Sünnet*: 7, IV/201.

¹¹² Söz konusu maslahat kısaca şöyle ifade edilebilir:

1. Bu durum Allah’ın, kullarına rahmetinin bir tecellisidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde farzların terk edilmemesini, hudutların çiğnenmemesini ve haramların ihlal edilmemesini insanlara emrettikten sonra, değinilmeyen konularda Allah’ın sükût buyurmasının rahmetinin bir eseri olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Tirmizi, *Libas*: 6, IV/220.

2. Kur’an, tafsilatla çok fazla uğraşarak insanlara daha fazla sorumluluk yüklememek ve kitabın hacmini çoğaltmamak için her şeyi icmalen anlatmıştır. Aksi halde Kur’an’ın ezberlenmesi ve hayata tatbiki zorlaşır. Nitekim haccın farzietini bildiren ayet nazil olduğunda bir sahabe Hz. Peygamber’e haccın her sene mi farz kılındığını sorunca, Hz. Peygamber (sav) de: “Hayır, ancak evet deseydim, hac size her yıl vacip olurdu da siz bunu yapmaya güç yetiremez ve yapmayı terk ettiğinizde küfre girerdiniz. O halde ben sizi terk ettiğim sürece siz de beni terk ediniz” (Müslim, *Hac*: 73, II/975; Tirmizi, *Hacc*: 5, III/169) buyurarak bu gerçeğe dikkatleri celp etmiştir.

¹¹³ Söz konusu ayetler şöyledir: “Sana haram aydan soruyorlar” (Bakara: 2/217); “Sana yetimler hakkında soruyorlar” (Bakara: 2/220); “Sana hayızdan soruyorlar” Bakara: 2/222.

¹¹⁴ Buhari, *Salat*: 9, I/82.

¹¹⁵ Cürçânî, *Ta’rîfât*, s. 249; Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl*, s. 37; Zeydan, *Veciz*, s. 27; Erdoğan, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 593.

¹¹⁶ Âmidî, *İhkâm*, I/123 vd.; Zerkeşi, *Mensûr*, II/7.

¹¹⁷ Emîr Pâdişah, *Teyisîr*, II/227-228. Ayrıca bkz. Âmidî, *İhkâm*, I/123.

Konuya örnek vermek gerekirse, mesela; Ramazan ayı dışında herhangi bir gün oruç tutmak, şartları ve rükünlerine riayet edilmesi durumunda sahih; edilmemesi durumunda ise gayri sahihtir. Ancak cumhura göre, fiille terk arasında serbestliğin söz konusu olduğu ibaha, sıhhatte aykırılık teşkil etmektedir. Bu sebeple her iki kavram her ne kadar şer’i hükümlerden de olsa, bu yönüyle ibaha, teklifi hükümlerden; sıhhat ise vaz’i hükümlerden addedilmektedir.¹¹⁸ Buna karşılık Hanefilere göre, bir akdin, sıhhat şartlarını taşıması onun mubah olduğuna işaret eder. Mubah ise teklifi hükümlerden sayıldığı için sıhhat de aynı kategoride değerlendirilebilir.¹¹⁹ Sözün özü; fukahanın, sıhhatin anlam bakımından mubahla aynı anlama geldiği hususunda ittifak ettiği; ancak teklifi ve vaz’i hükümler içerisinde değerlendirilmesi noktasında ihtilaf ettiği belirtilebilir.

3.3.6. Zarar Görmemek

Mubah kavramı aynı zamanda yapılan bir fiil sebebiyle failin zarar görmemesi anlamı taşımaktadır. Şöyle ki, İslam’da belli şartlar çerçevesinde öldürülmesi mubah olan bazı kimseler vardır. Böyle kimseler hakkında “*kanı mubah*” tabiri kullanılmaktadır. Mesela, genel bir görüşe göre “*Kim dininden dönerse öldürünüz*”¹²⁰ hadisi, kadın-erkek ve hür-köle ayırımı yapmadan geneli ifade etmesi ve Hz. Peygamber (sav) zamanında bazı irtidat eden kadınların ölüm cezasına çarptırılmaları sebebiyle dinden dönen erkek olsun, kadın olsun öldürülür.¹²¹ Öldürme fiili kim tarafından yapılırsa yapılsın, işlenen fiil kanı mubah olan bir kimseye karşı yapıldığı için fail bu durumdan zarar görmemekte, kendisine herhangi bir kısas cezası uygulanmamaktadır.¹²² Dolayısıyla mubah kavramına, suç işlediğinde suçluya belli şartların bulunması veçhiyle yaptırımın uygulanmaması ve bu işten zarar görmemesi anlamı da yüklenebilir.

3.4. Mubahın Bilinme Yolları

Sarih şekilde olmaksızın ibahaya delalet eden başlıca üsluplar şunlardır:

3.4.1. “Günah Yoktur, Zorluk ve Sakınca Yoktur” İfadesi: Naslarda “*günah yoktur*” ve “*sıkıntı, sakınca ve zorluk yoktur*” şeklinde yer alan ifadelerden bir şeyin mubah olduğu anlaşılır. Mesela, “*Allah, size, ancak murdar eti, kan ve domuz eti ile Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa (başkasının hakkına) saldırmadan ve haddi aşmadan (bunlardan yemesinde) günah yoktur. Muhakkak Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir*”¹²³ ayeti, “*günah yoktur*” ifadesine; “*Böyle (iddet beklemekte olan) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde bildirmenizde veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur*”¹²⁴ ayeti, “*zorluk yoktur*” ifadesine; “*Sizin için de, gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarını sahiplendiğiniz yerlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur*”¹²⁵ ayeti de “*sakınca yoktur*” ifadesine birer örnektir.¹²⁶

¹¹⁸ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhıyye*, “*İbaha*” md., I/128; Apaydın, H. Yunus, “*Sıhhat*”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII/110. Geniş bilgi için bkz. Dönmez, “*Mubah*”, *DİA*, XXX/342-343.

¹¹⁹ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhıyye*, “*İbaha*” md., I/128; Apaydın, “*Sıhhat*”, *DİA*, XXXVII/110.

¹²⁰ Buhari, *İstîtabe*: 2, IX/15, *İ'tisam*: 28, IX/112; Tirmizî, *Hudud*: 25, IV/59.

¹²¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr min Esvârî Müntekâ'l-Ahbâr I-VIII*, Dârü'l-Hadîs, Mısır 1413/1993, VII/226, Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I/26. Ayrıca bkz. Bardakoğlu, Ali, “*Had*”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV/548.

¹²² Âmidî, *İhkâm*, III/235; Râzî, *Mahsul*, s. I/102.

¹²³ Bakara: 2/173.

¹²⁴ Bakara: 2/235.

¹²⁵ Nur: 24/61.

¹²⁶ Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 115; Ayrıca bkz. Bardakoğlu, “*Mubah*”, III/252.

- 3.4.2. İbâhaya Delalet Eden Emir Siygası:** Bir emir siygasının vücûb değil de, ibâha (mubahlık) ifade etmesi durumunda bir şeyin mubah olduğu anlaşılır.¹²⁷ Mesela, “Allah’ın rızkından yiyiniz-içiniz”¹²⁸ ayeti, her ne kadar emir ifade etse de yeme içmenin mubahlığına işaret etmektedir. Ayrıca emir siygasından sonra bir şeyden sakınma ya da izin verilmesi de ibâhaya delalet eder. Mesela, “İhramdan çıkınca avlanırsınız”¹²⁹ ayetinde geçen emir böyledir. İhramlıyken avlanma yasak olduğundan bu emirden yeni bir emir değil, izin anlamı çıkmaktadır.¹³⁰
- 3.4.3. Helal Lafzının Kullanılması:** Şari’in bizzat kendisinin “helal” lafzını kullanmış olmasından mubah olduğu anlaşılır. Mesela; “Bugün size iyi ve temiz şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helaldir, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir”¹³¹ ayetinde zikredilen helal lafzı, bütün temiz şeylerin, ehli kitabın ve Müslümanların yiyeceklerinin birbirlerine mubah olduğuna işaret etmektedir.¹³²
- 3.4.4. Beraetü’l-Asliyye (İstishâb) Oluşu:** Herhangi bir fiil hakkında yapıp-yapmama gibi şer’i bir hükmün varit olmadığı durumlarda o fiilin mubah olduğuna hükmedilir. Çünkü eşyada aslolan ibâhadır. Aksine bir delil bulunmadıkça mükellefin bir şeyden yararlanıp yararlanmama veya bir fiili işleyip işlememe hususunda serbest bırakıldığını ifade eder.¹³³
- 3.4.5. Peygamberin Lafızları Dışındaki Fiiller:** Bilindiği gibi Hz. Peygamber’in kavli, fiili ve takriri sünnetleri vardır. Bunlardan ibadetle ilgili olmayan birtakım tabi fiil ve sözleri ibâhaya işaret eder. Mesela, Hz. Peygamber’in ayakta durması, oturması, konuşması, yeme ve içmesi bu tür beşeri davranışlarına birer örnektir.¹³⁴

3.5. Mubahın Şer’iliği Problemi

Mubahın şer’i bir hüküm olup olmadığı konusunda Usulcüler kendi aralarında görüş ayrılığı halindedirler. Mubahın şer’iliğini kabul edenler ve kabul etmeyenler diye iki gruba ayrılmışlardır:

3.5.1. Mubahın Şer’iliğini Kabul Edenler

Cumhura göre, kendisinde ne emredici ne de yasaklayıcı bir vasfı haiz olmadığından mubah şer’i hükümlerden sayılır. Çünkü bu kavram İslam gelmeden önce sabit değildi; dolayısıyla akli bir hüküm olmayıp şer’i bir hükümdür.¹³⁵ İbâha, iki şeyi tefsir eder. Birincisi, akli olup sadece şer’i bir izindir. İkincisi, kararlaştırma manasına gelip cezanın olmaması ve affin gerekliliğini ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber (sav): “Allah’ın kitabında haram kılınanlar haram, helal kılınanlar ise helaldir. Bunun dışında kalanlar ise affedilmiştir”¹³⁶ buyurmuştur. Dolayısıyla mubahın teklifi hükümlerden sayılışı, onun mükellefe has bir hüküm oluşu bakımındandır. Yani ibâha, yapmakla yapmamaya icbar olunan insandan başkası için mevzu bahis olamaz. İbâhanın teklifi hükümlerden sayılışının manası budur.¹³⁷

3.5.2. Mubahın Şer’iliğini Kabul Etmeyenler

¹²⁷ Ebu Zehra, *Usûlu’l-Fıkh*, s. 42.

¹²⁸ Bakara: 2/60.

¹²⁹ Mâide: 5/2.

¹³⁰ Âmidî, *İhkâm*, II/178.

¹³¹ Mâide: 5/5.

¹³² Zeydan, *Veciz*, s. 38.

¹³³ Hallâf, *İlmu Usûli’l-Fıkh*, s. 115; Bardakoğlu, “Mubah”, *DİA*, XXX/342.

¹³⁴ Âmidî, *İhkâm*, I/173; Şevkânî, *İrşâdü’l-Fuhûl*, I/102; Ayrıntılı bilgi ve diğer bilinme yolları için bkz. Dönmez, “Mubah,” *DİA*, XXX/343.

¹³⁵ Râzi, *Mahsûl*, V/346 vd; Âmidî, *İhkâm*, I/124; Gazzâlî, *Mustasfâ*, I/60; İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 327-328; Zerkeşi, *Bahru’l-Muhît*, I/368; Dönmez, “Mubah,” *DİA*, XXX/341.

¹³⁶ Tirmizi, *Libas*: 6, IV/220.

¹³⁷ Hudarî, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 52; İbn Teymiyye, *Musevvede*, s. 36-37.

Fıkıh usûlü ile meşgul olan el-Ka'bî'nin (ö. 319/931) de dâhil olduğu bazı Mutezili bilginler, şer'i hükümler arasında mubahın bulunmadığını ileri sürerler.¹³⁸ Onlara göre mubah, fiilin yapılması ve terk edilmesi sonucunda herhangi bir zorluğun olmaması durumu hariç, hiçbir manası olmayan şey demektir. Söz konusu bu durum şeriattan önce mevcut olduğu gibi sonra da mevcudiyetini devam ettirmiştir. Hâlbuki şeriattın sonradan getirdiği hükümler taklitten ziyade orijinal bir hüviyete sahiptir.¹³⁹ Ayrıca şer'î hükümler arasında mükellefin yapıp yapmamakta muhayyer olduğu bir durum da yoktur. Şeriatta bir iş ya yapılacaktır veya yapılmayacaktır. Yapılması veya yapılmaması eşit olan bir şey, şeriatta mevcut değildir. Mükelleften bir işin yapılmasının istenmesi onun menfaatine, yapılmamasının istenmesi de onun zararına işaret etmektedir. Zarar ve menfaat eşit olmayacağına göre Şâri', menfaati çok olan şeyin yapılmasını, zararı çok olan şeyin de yapılmamasını emretmiştir. Dolayısıyla, ne övülmeyi ne de kınanmayı gerektiren, varlığı ve yokluğu bir olan mubahın şer'i hüküm kapsamında görülmesi isabetli değildir. Şâri, bir şeyin hem yapılmasını, hem de terk edilmesini nasıl ister? Mesela, ihtiyaca yetecek ve vücudu telef etmeyecek kadar yiyip içmek gerekmektedir. İşte mubah denilen şey de böyledir.¹⁴⁰

Mubahın şer'i bir hüküm olması; Allah'ın, unutanın, uyuyanın, cahilin, çocuğun, delinin ve canlı varlıkların bütün fiillerinin mubah kapsamında olduğunu iddia etmektir. Halbuki bunları şer'i bir hükümle ilişkilendirmek neredeyse imkansızdır. Şayet bu gibi fiiller şer'i bir hüküm olmayı reddeden ibahanın altında değerlendirilirse, ibahanın şer'i bir hüküm olma imkânsızlığı ortaya çıkmış olur.¹⁴¹

Bu konuda cumhurun görüşü daha takdire şayandır. Şu kadar var ki, helal ve haramın sınırları kesin ve açık olarak Şari' tarafından çizilmiş, bu çizgilerin dışındakiler bu ümmete serbest bırakılmıştır. Bir insanın kendi başına hüküm koyma yetkisi olmadığına ve tek hüküm koyucu Şari' olduğuna göre, mubah kavramının da şer'i bir hüküm olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki, helal ve haramın dışında kalan ve yelpazesi bu kadar geniş olan bir hususun doğru yoldan bile şaşan bir insanın yetkisine bırakılması düşünülemez. Zaten Şari' diğer ümmetlere haram kılınıp, bu ümmete helal kılınan şeyleri Yüce Kitabında ayrıntısıyla dile getirmiştir.¹⁴² O halde mubah olgusunun, önceki ümmetlerde olsa bile İslam'la yeni bir hüviyet kazandığı ve mutlak şer'i bir hüküm olduğu söylenebilir.

4. CEVAZ VE MUBAH KAVRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Cevaz ve mubah kavramlarının tanımı, eşanlamlıları ve şer'iliği hususunda kısaca bilgi verdikten sonra bu iki kavramın benzer ve farklı yönleri ele alınarak mukayese yapılması mümkündür. Bunun sonucunda cevaz ve mubah kavramlarının benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarılabilir.

4.1. Benzer Yönleri

Câiz terimiyle İslam Hukukunda mükelleflerin fiillerinin dini yönden değerlendirmeye tabi tutulması sonucunda ortaya çıkan beş temel terimden biri olan ibaha terimi arasında anlam açısından yakın bir ilişki söz konusudur.¹⁴³ Zira ibaha, Şari'in indinde birinin diğerine tercihi olmaksızın, bir fiilin yapılıp yapılmaması hususunda mükellefe tanınan serbestliktir.¹⁴⁴ Bu

¹³⁸ Âmidî, *İhkâm*, I/124; İbn Teymiyye, *Musevvede*, s. 36; Emîr Pâdişah, *Teysîr*, II/226; Dönmez, "Mubah," *DİA*, XXX/341.

¹³⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, I/124; Hudarî, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 52.

¹⁴⁰ Serahsî, *Usûl*, I/16. Ayrıca bkz. Âmidî, *İhkâm*, I/124; Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I/364; Emîr Pâdişah, *Teysîr*, II/226; Dönmez, "Mubah," *DİA*, XXX/341.

¹⁴¹ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, I/365.

¹⁴² Mesela, bkz. En'am: 6/145-146; Buhari, *Teyemmüm*: 1, I/74.

¹⁴³ İbn Hacib, *Muhtasar*, s. 327; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, I/26; Güleç, "Mubah", s. 121.

¹⁴⁴ Âmidî, *İhkâm*, I/123; Zeydan, *Vecfz*, s. 27; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 119, 407; Güleç, "Mubah", s. 121.

sebeple her iki kavram da dinin, hakkında herhangi bir hüküm belirtmediği konularda kişinin yapıp yapmama salahiyetinin bulunmasını ifade eder. Şöyle ki caiz, emir içermeyen; mubah ise, emredilmeyen anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle caiz kavramı, kapsam itibarıyla teklifi hükümlerden sadece mubahla muvafık olup kapsamı dar olmakta, yapılması emredilen vaciple tavsiye edilen mendup kavramlarından ayrılmaktadır.¹⁴⁵ Buna karşılık bazı âlimler ise caizin, mubah kavramının yanı sıra zorluğu kaldırmayı veya dini ve akli yönden eşitliği ifade eden vacip, mendup ve tenzihen mekruh olarak addedilen fiilleri de ifade ettiği; dolayısıyla yelpazesinin söz konusu kavramları da içine alarak daha da genişlediği fikrini savunurlar.¹⁴⁶ Hülâsa; cevaz ve mubah kavramları arasında teradüf olduğu; yani sözler farklı olsa da manalarının aynı olduğu söylenebilir. Çünkü cevazın hakikati, ibâha için eş anlamlılıktır.

İbn Hazm ez-Zâhiri (v. 456/1064) Muhallâ adlı eserinde ibâhanın yerine göre cevaz anlamına geldiğini belirtmektedir. Özel mülke konu olan bir şeyin tüketilmesine sahibince genel biçimde veya belirli bir gruba mahsus olarak müsaade edilmesi anlamındaki ibâha, caizi ifade eder. Mesela; fakihler, yemeğe çağrılan bir topluluğun yemeği yemesi kendilerine mubah olduğu halde yemeğin tamamının mubah olması noktasında Hz. Peygamber'in (sav): "*Her kim ki, kurban kestiğinde isterse kendine bir parça ayırabilir*"¹⁴⁷ hadisine dayanarak yemeğin tümünün câiz olduğu noktasında birleşmişlerdir.¹⁴⁸

İbn Abdüşşekûr da cevaz ile ibâhanın aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Zira her ikisi de aklen ve şer'an yasak olmayan, yapılıp yapılmaması aynı olan ve hükmünde şüphe barındıran kavramlardır. Mesela; eşek ve katırın içtiği suyun artığıyla abdest alınmasının şüpheli olması, bu bağlamda düşünülebilir.¹⁴⁹

Cevaz ile mubah kavramlarının bir diğer benzer yönü, bazı terimlerde (helal, sahih, tahyir) ortak anlam ifade etmede kendini göstermektedir. Her üç terim de yerine göre cevaz, yerine göre ibaha anlamı taşır.

4.2. Farklı Yönleri

Cevaz kavramı, her ne kadar mubahla eş anlamlı olsa da taşıdığı anlam itibarıyla mubahtan daha geniştir. "Müsaade olunabilir" manasına gelen bu kelimenin medlûlüne yalnız mubah değil, vâcib, mendub ve mekruh gibi, şer'an yasak olmayan her fiil girer. Kullanım alanı şer'i işlerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda kelim ve mantık ilminde de kullanıldığı müşahede edilir.¹⁵⁰ Hanefiler de cevaz ile mubahın müradif olduğunu, ancak cevaz kavramının ibâhadan daha kapsamlı olduğunu savunurlar.¹⁵¹ Buna karşılık bir kısım âlimler: "*Her mubah caizdir; ancak her caiz mubah değildir*" demişlerdir. Çünkü Allah'ın fiilleri hususunda "*hudûsunun caiz olduğu*" tabiri uygun iken; "*hudûsunun mubah olduğu*" tabiri doğru değildir.¹⁵²

Mubah, bazen herhangi bir şeyden sakınmaya vesile oluşundan dolayı o şeyin yapılmamasını öngörebilir. Bu durumda tahrîm veya kerahat ifade eder. Mesela; boşamanın kerahaten mubah olması bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁵³ Söz konusu kavram bazen de bir şeyin yapılmasına vesile olur. Bu yönüyle vücûb veya nedb ifade eder. Bazen de herhangi bir

¹⁴⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 59; Bardakoğlu, "Caiz", *DİA*, VII/27; Ayrıca bkz. Heyet, *Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, "Cevaz" md., XVI/226; Bardakoğlu, "Mubah", III/252.

¹⁴⁶ İbn Hacıb, *Muhtasar*, s. 327; Zerkeşi, *Mensûr*, II/7; Bardakoğlu, "Caiz", *DİA*, VII/27; Dönmez, "Mubah," *DİA*, XXX/342. Bu görüşün aksini iddia edenler için bkz. Gazzâlî, *Mustasfâ*, s. 59; Emîr Pâdişah, *Teysîr*, II/225-226.

¹⁴⁷ Buhâri, *Edâhi*; 16, VII/103.

¹⁴⁸ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali ez-Zâhiri, *el-Muhallâ bi'l-Esêr I-XII*, Daru'l-Fikr, Beyrut, t.y, VIII/127-128.

¹⁴⁹ el-Ensârî, Nizameddin Muhammed, *Fevâtihu'r-Rahamut bi Şerhi Müsellemi's-Sübût I-II*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut-Lübnan, 2002, I/84; Heyet, *Mevsûatü'l- Fıkhiyye*, "Cevaz" md., XVI/226. Ayrıca bkz. İbn Hacıb, *Muhtasar*, s. 327; Zerkeşi, *Mensûr*, II/71.

¹⁵⁰ Râzî, *Muhassal*, s. 56-58; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, s. 6.

¹⁵¹ Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, I/212.

¹⁵² Zerkeşi, *Bahru'l-Muhît*, I/365.

¹⁵³ Heyet, *İlmihal I*, s. 175.

şeye vasıta olmayıp mutlaklık ifade eder.¹⁵⁴ Cevaz kavramında bu özellikler söz konusu olmadığından mubah kavramı, bu yönüyle cevaz kavramından ayrılmaktadır.

Mubah, vacibin cinsindedir. Yani vacibin ismi altına dâhil olur. Çünkü vacip, mubah gibi kendisinin yapılmasına izin verilen şeydir. Vacip sadece terki menedilmek suretiyle kendine has bir özellik kazanmıştır. Bu da vaciple mubah arasında müşterek bir bağın doğmasına sebep olur. Vacip için has kılınan fazla özellik müşterek olmalarına engel değildir.¹⁵⁵

Mubah kavramında küllilik (genel) prensibinin bulunması hasebiyle bir fiilin ya yapılması ya da terk edilmesi gerekir. Cüz'ilik (özel) prensibinde ise aşırı yemek yeme veya riyazet yapma örneğinde olduğu gibi mubah, mubah olmaktan çıkıp yerine göre mekruh, hatta harama kadar uzanan bir dini hükme sahiptir. Oysa caiz kavramında küllilik esas alınıp, cüz'ilik gibi bir prensip söz konusu değildir.

Tarihi gelişim seyri itibarıyla de mubah kavramı ile cevaz kavramı arasında fark bulunmaktadır. Mubah kavramının fikhî bir terim olarak ifade edilmesi cevaz kavramından daha evvel olmuştur. Zira bir fiilin mubah olduğu; Şari'in o şeyi helal ve mubah olduğunu bildirmesiyle bilinebileceği gibi, o konuda hiçbir dini yasaklama ve kısıtlamanın bulunmamasıyla da kendiliğinden sabit olur; Usulcüler birinciyi şer'i mubah, ikinciyi ise aklı mubah olarak isimlendirirler.¹⁵⁶ Bu durum nübüvvetten önce de görülmektedir. Allah Teâlâ: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden olarak sizin emrinize amade kıldı. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir toplum için ayetler vardır"¹⁵⁷ buyurarak mubahtan direkt olmasa da dolaylı olarak bahsetmektedir.¹⁵⁸ Oysa cevaz kavramı, Hz. Peygamber'den (sav) sonraki devirlerde karşılaşılan yeni meselelere Kur'an ve Sünnetin hüküm ve ilkeleri ışığında değerlendirmeye ve çözmeye çalışan İslam hukukçularınca dini bir terim olarak sonradan ortaya çıkarılmıştır. Haram ve helaller Allah'ın takdir ve yetkisinde olduğu için İslam müçtehitleri karşılaştıkları meseleleri bu haram ve helal kapsamında değerlendirip değerlendirmeme açısından, dinen kesinlik taşımayan cevaz kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁵⁹

Mubah bir fiil, bazen Allah rızası öngörülerek ihlas ve samimiyetle yapılırsa ibadet sevabına; gösteriş, riya veya kibir gibi kötü niyetle yapılırsa ıkaba vesile olurken;¹⁶⁰ caiz bir fiilin yapılmasında ise, genellikle ne sevap ne de ıkap söz konusu olmaktadır.

5. SONUÇ

Pratik olarak aynı anlama geldiği ve birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülen cevaz ve mubah kavramlarının şer'i hükümler arasındaki yerine bu çalışmada işaret edilmeye çalışıldı. Doğal olarak daha detaylı örnekler ve ayrıntılı kullanımları biraz daha geniş bir çalışmada göstermek olanak dâhilindedir.

Allah'ın kitabında açıkça yasaklamadığı ve Hz. Peygamberin de çevresindeki arkadaş ve kendisine inananları sakındırmadığı birçok olayda mezhep imamları ve birçok müçtehit ve fukahanın, bu iki kavrama yer verdiği görülmüştür. Helal ve haramların kesin ve net oluşu, sınırlı sayıda bulunuşu ve dar alanlarda kendini göstermesi sebeplerinden, cevaz ve mubah kavramlarının sanılanın aksine bu iki kavramın dışında kalan çok geniş bir alanda kullanıldığı müşahede edilmiştir.

Keza cevaz ve mubah kavramlarının dinin beş temel teklifi hükümlerinden biri olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Çünkü bu iki kavram eş anlamlı olup kişinin yapma veya yapmama hususunda dinin serbest bıraktığı fiilleri ifade eder. Bu sebeple mubah, şer'i hükümler içerisinde sayıldığına göre cevaz da şer'i bir hüküm olabilir. Ayrıca helal kavramının, cevaz ve mubah

¹⁵⁴ Şâtıbî, *Muvâfakât*, I/206 vd.

¹⁵⁵ Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, II/227-228; Âmidî, *İhkâm*, I/125.

¹⁵⁶ Heyet, *İlmihal I*, s. 170.

¹⁵⁷ Câsiye: 45/13.

¹⁵⁸ Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, "İbaha" md., I/127 vd.

¹⁵⁹ Heyet, *İlmihal I*, s. 171.

¹⁶⁰ Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, II/250; Şâtıbî, *Muvâfakât*, I/179, 205.

kavramının yanında haram dışında kalan vacip, mendub ve tenzihen mekruh gibi diğer şer'i hükümleri kuşatıcı bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmüş; ancak caiz kavramının söz konusu bütün hususları bünyesinde toplaması hasebiyle hem mubahtan, hem de helalden daha şümüllü olduğu müşahede edilmiştir.

Sonuç olarak; İslam toplumunda oldukça geniş bir alanı oluşturan ve insanların yapıp yapmama konusunda bir zorlama veya yasaklama ile karşılaşmadıkları durumlarda söz konusu edilen bu iki kavramın ilk defa fikhî terim olarak ortaya çıkış zamanı ve kullanıldıkları alanların kapsamı dikkate alınmazsa aynı anlama geldiği ve birbirlerinin yerine kullanıldığı ileri sürülebilir.

KAYNAKLAR

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfhehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2007.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Emin (ö. 1960), *Dürrü'l-Hukkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm I-IV*, Dâru'l-Ceyl, 1411/1991.
- Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, el-Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut-Dımaşk-Lübnan, t.y.
- Apaydın, H. Yunus, "Sihhat", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 110-111.
- Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi* (4. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bardakoğlu, Ali, "Câiz", *DİA*, VII, İstanbul 1988, 27-28.
- _____, "Had", *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, 547-551.
- _____, "Câiz", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFV Yayınları, I-IV, İstanbul, 1997, 263.
- _____, "Mubah", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFV Yayınları, I-IV, İstanbul, 1997, 252-253.
- el-Beyânünî, Muhammed Ebû'l-Feth, "Hüküm", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, 466-468.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûk-i İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh* (1. Baskı), I-IX, b.y 1422.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1403/1983.
- Çağrı, Mustafa, "Mesuliyet", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I-IV, İstanbul, 1997, 225.
- _____, "Af", *DİA*, I, İstanbul 1998, 394-395.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Ruhsat", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, 207-210.
- _____, "Mubah", *DİA*, XXX, İstanbul, 2005, 341-345.
- Dumlu, Emrullah, "Hukukî Serbest Alan: Mubah (Klasik Yaklaşım ve Şâtibî Örneği)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy: 22, Konya 2013, 157-186.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Kitâbu's-Sünen*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, I-IV, Beyrut t.y.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, b.y, 1958.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmûd el-Buhâri, *Teyşîru't-Tahrîr*, Dâru'l-Fikr, I-IV, Beyrut, t.y.
- el-Ensârî, Nizameddin Muhammed, *Fevâtihu'r-Rahamut bi Şerhi Müsellemi's-Sübût*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut-Lübnan, 2002.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (2. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y, 1413/1993.
- Güleç, Hasan, "Mubah", *DEÜİFD*, sy. VIII, İzmir 1994, 121-129.

- Hacvî, Muhammed b. Hasan, *el-Fikrû's-Sâmî, fî Târihi'l-İslâmî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut-Lübnan 1995
- Hallâf, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, İskenderiye, 2002.
- Heyet (Karaman, Hayrettin ve Dğr.), *İlmihal I " İman ve İbadetler"*, TDV. Yayınevi, I-II, Ankara, 2002.
- Heyet, *el-Mevsûatü'l- Fıkhıyye* (2. Baskı), Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, I-XLV, Kuveyt 1404/1983.
- Hudârî, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkh*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, İskenderiye 2002.
- İbn Âbidîn, Muhammed Alâuddîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fıkr, I-VI, Beyrut 1992.
- İbn Hacib, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer, *Muhtasarü Münteha's-Suâli ve'l-Emeli fî İlmi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Dâru İbni Hazm, Beyrut-Lübnan, 2006.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali ez-Zâhiri, *el-Muhallâ bi'l-Eser*, Daru'l-Fıkr, I-XII, Beyrut, t.y.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah, *Ravzatu'n-Nâzir Vichetü'l-Menâzir*, Müessesetü'r-Reyyan, I-II, b.y, 2002.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, I-XV, Beyrut, 1414.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn, *el-Müsevvede fî Usuli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, b.y., t.y.
- İbnü'l-Hümmam, Kemâleddîn, *et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, b.y, 1351.
- İzmirli İsmail Hakkı, "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriat'ten Olup Olmadığına Dair Nizâ, Nizâi Lafzîdir", *Sebilürreşâd*, XII/303, İstanbul, 1959, 296-301.
- Kahraman, Abdullah, "Mansûrizâde Said'in Klasik Fıkıhçılara Yöneltiği Bazı Eleştiriler", *CÜİFD*, c. V, sy. 1, Sivas, 2001, 223-262.
- _____, "Daru'l-Fünûn Hocalarından Mansûrizâde Mehmed Said ve Klasik Fıkhın Sınırlarını Zorlayan Bazı Görüşleri," *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu* 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri, İstanbul, 2010, s. 405-414.
- Koca, Ferhat, "Mekruh", *DİA*, XXVIII, İstanbul, 2003, 581-583.
- _____, "Mendup", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2004, 128-130.
- _____, "Helal", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, 175-178.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, I-XX, Kahire 1384/1964,
- Mansûrizâde Mehmet Said, "Cevazın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair", *İslam Mecmuası*, c. I, sy. X, İstanbul, 1330, 295-303.
- Mevsilî, Ebu'l-Fadl Meccüddîn, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, *Matbaatü'l-Halebi*, I-V, Kahire 1937.
- Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahih*, Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut t.y.
- Özel, Ahmet, "Tahyîr", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, 442-443.
- Râzi, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, I-VI, b.y, 1418/1997.
- _____, *el-Muhassal*, (Çev. Hüseyin Atay), AÜİFY, by. ty.
- Semerkandî, Alâuddîn Ebübekr b. Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl*, b.y. 1404/1984
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Marife, I-II, Beyrut t.y.
- Sinanoglu, Mustafa, "Teklif", *DİA*, XL, İstanbul, 2011, 385-387.
- Şâtübî, Ebû İshak, *el-Muvafakat fî Usûli's-Şeria*, Dâru İbni Affân, I-VII, b.y 1417/1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakki min ilmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-II, b.y, 1999.
- _____, *Neylü'l-Evtâr min Esrârü Müntekâ'l-Ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, I-VIII, Mısır, 1413/1993.
- Taftazânî, Sadeddîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu't-Telvih ale't-Tavzih*, *Mektebetü Sabih*, I-II, b.y, t.y.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, I-V, Mısır 1395/1975.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi İlyas, Kelam Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2010.

Üzüm, İlyas, “Hüküm”, , DİA, XVIII İstanbul, 1998, 464-466.

Yıldız, Kemal, “Sorumluluk”, DİA, XXXVII, İstanbul, 2009, 380-382.

Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfiî, el-Mensûr fi'l-Kavâidi'l-Fıkhıyye (3. Baskı), Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytî, I-III, Kuveyt, 1985.

_____, el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh, Daru'l-Kütübî, I-VIII, b.y, 1414/1994.

Zeydan, Abdülkerim, el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh, Beyrut-Lübnan 1427/2006.